

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

Каліщук Світлани Миколаївни, доктора психологічних наук,
професора, професора кафедри психології особистості
та соціальних практик

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

на дисертацію **Зінченко Надії Вікторівни**

«Психологічні особливості розвитку образу «Я»

підлітків засобами «Сендплей»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 Психологія,

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Актуальність теми дослідження

Психологічні аспекти формування образу «Я» підлітків є одними із опрацьованих і широко представлених у здобутках дослідників різних психологічних шкіл. І той же час є такими, що не втрачають своєї актуальності в силу того, що істотною рисою підлітка є потреба у «зустрічі» з власним «Я», потреба у зверненні до себе через неузгоджену систему ідеальних, уявних, символічних, можливих і реальних образів себе. Погоджуємося із запропонованим Зінченко Надією Вікторівною ключовим розміркуванням щодо постановки проблеми дослідження, а саме – динаміка самосвідомості і формування позитивного образу «Я» підлітків є вирішальним фактором успішної соціалізації особистості та складання особистісної ідентичності, особливо на тлі об'єктивно заданих нестабільних воєнних умов життя. Крім того, вважаємо, що актуальність дисертації підтверджується звертанням Зінченко Надії Вікторівни до питання, яке є недостатньо дослідженим в українській психологічній науці, а саме – пошук факторів і методів, що актуалізують поштовх-рух самосвідомості, яка є основою зростання і самопроектування особистості та базисом побудови її життєвого сценарію. З огляду на це, актуальність теми дисертації Зінченко Надії Вікторівни є переконливо обґрунтованою.

Наукова новизна результатів

Заслугою дисертантки є отримання у дослідженні положень, які уможливили досягнення наукової новизни, а саме: визначено зміст та сутність поняття образ «Я» особистості підліткового віку як інтегративного ядра самосвідомості; запропонована структурна модель розвитку образу «Я» підлітків; обґрунтовано критерії образу «Я» підлітків, зокрема – саморозуміння, ціннісне ставлення, саморегуляція; уточнено уявлення про типові деформації та дисгармонії образу «Я»; доведено доцільність засобів пісочної терапії у роботі з підлітками.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертації

У дисертації Зінченко Надії Вікторівни відображено ключову теоретичну спрямованість автора, а саме: інтеграцію системного, комплексного, міжпарадигмального (аналітичного і особистісно-орієнтованого) та структурно-динамічного підходів із відповідним до об'єкту і предмету дослідження аналізом, диференціацією та окресленням меж теоретичних конструктів: «Я», «Его», самість, Я-образ, Я-концепція, ідентичність, самосприйняття, самооцінка, самоставлення, рефлексія. Виразний системний характер дослідження Зінченко Надії Вікторівни убезпечив глибокий та упередметнений розгляд складних феноменів самосвідомості особистості підлітка. Особистості, яка знаходиться у стані внутрішньо-заданої вікової психічної динаміки і, одночасно, у складних умовах буття дитини у війні. Дисертанткою запропонована і теоретично обґрунтована структурна модель розвитку образу «Я» підлітків, що побудована на засаді ієрархічності (несвідоме – підсвідоме – свідоме – самосвідомість) та функціональності із когнітивно-рефлексивним, емоційно-ціннісним, конативно-регулятивним компонентами. Авторкою запропоновано конструкти опису образу «Я» підлітка, а саме: саморефлексія, самоідентичність, самооцінка, самоставлення, самоконтроль, самоствердження. Проведений

Зінченко Надією Вікторівною теоретичний аналіз дав змогу переконливо довести єдність свідомого, підсвідомого і несвідомого, що інтегруються і актуалізуються в образі «Я», за умови використання засобів «Сендплей», які призводять до зростання цілісності та гармонійності особистості.

Прикладний аспект дисертаційної роботи окреслюється побудованим авторкою дослідницьким дизайном діагностичного інструментарію різних діагностичних підходів (проективного, семантичного диференціалу, самоопису, графічного), що дозволило об'єктивувати зміст образу «Я» досліджуваних, їх ідентифікаційні характеристики, диференційованість/не диференційованість уявлення себе, спрямованість самоставлення, предметноспецифічні складові самооцінки та очікування щодо ставлення з боку інших. Крім того, Зінченко Надією Вікторівною у співавторстві адаптовано діагностичну методику «Шкала самооцінки М. Розенберга» та модифіковано до вибірки підлітків методику «Self-Perception Profile for Adolescents» С. Хартер. На формувальному етапі дослідження Надією Вікторівною обґрунтовано та апробовано розвивально-корекційну програму динаміки образу «Я» підлітків засобами «Сендплей» з метою розширення знань та уявлень підлітка про себе. Результати дисертаційного дослідження було впроваджено в освітній процес Київської школи № 104 імені О. Ольжича та психологічної студії «Сезони Надії» (довідка № 01-30/29 від 17.06.2024 року). Відтак, практичне значення дослідження підтверджується можливістю використання його результатів у освітніх закладах, медичних установах, соціальних службах із багатоманітними варіаціями щодо тривалості, групового або індивідуального формату. Розроблені авторкою Методичні рекомендації для практичного використання психологами методу «Сендплей» у становленні образу «Я» підлітків можуть бути інтегровані у прикладний кейс практичних психологів закладів загальної середньої освіти

Наукова обґрунтованість результатів дослідження

Методолого-понятійний апарат дослідження побудовано авторкою відповідно до теми і повно розкриває її. Потрібно відзначити методичну структурованість роботи, що визначено окресленою Зінченко Надією Вікторівною аргументованою дослідницькою логікою. Завдання дисертації охоплюють теоретико-методологічний, діагностичний (констатувальний) та формувальний плани емпіричного дослідження. Відтак, Зінченко Надією Вікторівною реалізовано концепцію емпіричного дослідження, яка містить стратегією зіставлення і квазіекспериментальний план. У дослідженні використано валідні діагностичні інструменти різних психодіагностичних підходів, які забезпечили можливість дослідити критерії, показники і рівні образу «Я» підлітків. А також доцільні методи статистичного аналізу, а саме – контент-аналіз, частотний аналіз, критерій Колмогорова-Смірнова, коефіцієнт рангової кореляції Ч. Спірмена, критерій Вілкоксона, критерій Манна-Уїтні. Загалом, науково-методична обґрунтованість результатів дослідження підтверджується упредметненим аналізом специфіки динаміки образу «Я» у підлітків відповідно до структурної моделі, запропонованої дисертанткою. Присутнє також відображення дослідницької спрямованості дисертантки у завданнях дослідження та загальних висновках. Потрібно відзначити послідовність та наукову чітку структурованість роботи, які визначалися запропонованою авторкою дослідницькою логікою.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Рукопис дисертації Зінченко Надії Вікторівни свідчить про високий рівень навичок наукового пошуку у широкому теоретичному дискурсі відповідно до теми дослідження, зокрема основних питань психології свідомості та психологічної допомоги, а саме: самосвідомості та образу «Я». Авторкою проведено глибокий і предметно доречний теоретико-

методологічний аналіз теорій динаміки самосвідомості та проявлено вміння здійснювати системну аналітично рефлексивну наукову розвідку і розв'язання прикладних психологічних проблем. Відтак, Зінченко Надія Вікторівна виявила глибоке розуміння міжпарадигмальних зав'язків у вивченні феномену образу Я» як центрального особистісного утворення психіки, що опосередковує суб'єктивне сприйняття чинників зовнішнього світу, їх вплив на особистість, відповідні емоційні, когнітивні та поведінкові реакції. Стратегії емпіричного дослідження, що були застосовані авторкою дисертації доцільно сплановано, методично побудовано та коректно і ретельно виконано, що свідчить про оволодіння методологією наукової діяльності. Обрані Зінченко Надією Вікторівною теоретичні та емпіричні методи, а також методи психодіагностики та математичної статистики забезпечили надійність та валідність отриманих результатів. Загалом, процедура емпіричного дослідження дозволила дисертантці послідовно вирішити завдання, виявити наявні проблеми, застосувати надійний і валідний дизайн емпіричного дослідження та запропонувати стратегії досягнення мети дослідження.

Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової діяльності кафедри теоретичної та консультативної психології, факультету психології УДУ імені Михайла Драгоманова за напрямом «Теорія і технологія навчання і виховання в системі народної освіти». Тема дисертації затверджена Вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова 27 січня 2022 р., протокол № 7. Важливо підкреслити, що Зінченко Надія Вікторівна проявила високий рівень теоретичної підготовки та вміння інтегрувати теоретичні знання з прикладними дослідженнями. Рівень оволодіння методологією наукової діяльності автора дисертації можна оцінити як високі.

Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях

Основні результати дисертації знайшли належне висвітлення у 12-ти наукових публікаціях, а саме – 4 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (з них 2 у співавторстві) та 8 праць у матеріалах міжнародних конференцій. Наукові публікації авторки повною мірою висвітлюють тематику і отримані результати дисертації. Основні положення і результати дослідження оприлюднено на міжнародних науковопрактичних конференціях: «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (м. Київ, 2021 р.); «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (м. Київ, 2022 р.); «Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства» (м. Ірпінь, 2023 р.); «Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи» (м. Житомир, 2023 р.); «Протидія терористичним актам у міському середовищі» (м. Київ, 2023); «Освіта і наука 2024» (911 квітня 2024 р., м. Київ); «Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я в умовах війни» (м. Київ, 2024 р.); «Психологічна наука і практика: сучасні виклики та допомога особистості у кризових умовах» (м. Київ, 2025 р.).

Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу

У теоретичній частині роботи дисертанткою зазначена можливість вивчення проблеми становлення, динаміки, перешкод та обмежень усвідомлення образу «Я» особистості, загалом, та у підлітковому віці, зокрема. Авторкою детально і послідовно розглянуто питання розвитку образу «Я» із врахуванням досягнень функціонального, психодинамічного, гуманістичного, когнітивно-поведінкового підходів, а також теорій символічного інтеракціонізму, індивідуальної психології, психосинтезу, психосоціального розвитку, трансактного аналізу. Крім того, Зінченко Надією Вікторівною

опрацьовані сучасні теорії свідомості і самосвідомості українських вчених. Здійснений дисертанткою теоретичний аналіз дав змогу диференціювати феноменологію образу «Я» як центральну структуру самосвідомості, що опосередковує суб'єктивне сприйняття стимулів зовнішнього світу, їх вплив на особистість, відповідні емоційні, когнітивні та поведінкові реакції. А також констатувати, що зміст, структура і узгодженість компонентів образу «Я» особистості мають вирішальне значення для її самопроєктування, саморозвитку та самоздійснення. Результатом проведеного теоретичного аналізу є структурна модель розвитку образу «Я», у якій авторкою представлено вертикальну (ієрархічну) і горизонтальну (функціональну) складові. Компоненти структурної моделі Зінченко Надією Вікторівною упередметнюються в емпіричних еквівалентах – конструктах, що окреслюють поле діагностики та обираються у якості мішені для корекційного втручання засобами «Сендплей».

У другому розділі дисертації Надією Вікторівною обґрунтовано методологію емпіричного дослідження і запропоновано діагностичну процедуру, яка спрямована на вивчення образу «Я» підлітків опосередковано через можливості суб'єктивно-феноменологічного підходу діагностики із використанням проєктивних і семантичних методик та опитувальника самоопису. Головними емпіричними завданнями дисертантка обрала встановлення критеріїв, показників і рівнів образу «Я» підлітків. У ході діагностики авторкою з'ясовано специфіку розвитку образу «Я» особистості в підлітковому віці, а саме: когнітивну бідність, змістовну обмеженість уявлень себе, дефіцит проявів діяльнісного «Я» та рефлексивного «Я», домінування негативної самооцінки, очікування неприйняття та критичного ставлення з боку оточення. Констатувальний етап дослідження дозволив Зінченко Надії Вікторівні окреслити стан самоусвідомлення і представленість образу «Я» у

підлітків і надав можливість сформулювати вихідні положення особистісноорієнтованого підходу психокорекції образу «Я» із використанням засобів пісочної терапії.

У завершальному третьому розділі дисертації Зінченко Надія Вікторівна описує розвивально-корекційну програму становлення образу «Я» підлітка засобами «Сендплей», яка складалась із 10 зустрічей тривалістю 45-60 хвилин кожна. Перевірка ефективності програми дозволила авторці засвідчити про статистично підтверджений зсув показників когнітивно-рефлексивного емоційно-ціннісного та конативно-регулятивного компонентів Образу «Я» підлітків, зокрема, за показниками загальної самооцінки (передусім, знизилися прояви самокритики та самознецінення). Загалом здійснений формувальний етап дослідження дав можливість авторці дійти висновку щодо ефективності засобів «Сендплей» у роботі з підлітками із визначенням позитивних зсувів досліджуваних ознак у змісті всіх компонентів функціонального рівня образу «Я».

Крім того, відмічаємо своєчасність і перспективність чисельного опрацювання авторкою наукових праць іноземними мовами, які складають 62% із включених у список використаних джерел.

Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

Аналіз змісту рукопису дисертації свідчить про дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності у повному обсязі. Усі положення дисертації, які використовує Зінченко Надія Вікторівна для обґрунтування і підтвердження концептуальних положень дослідження динаміки образу «Я» у підлітків, містять посилання на відповідні джерела. Фактів наявності текстових запозичень і порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

За загальної позитивної оцінки дисертації, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання, врахування автором яких дало б роботі більшої чіткості, послідовності та глибини.

1. Обґрунтування методологічного апарату психологічного дослідження передбачає таке охарактеризування наукової проблеми, щоб вона стала доступною ретельному дослідженню. Дослідницька гіпотеза формулюється відповідно до об'єкта, предмета та мети дослідження і є головним методичним стрижнем дослідження, тому що підпорядковує цілеспрямований дослідницький пошук, обробку й аналіз наукової інформації на всіх етапах дослідження. У Вступі рукопису дисертації гіпотеза не позначена (с. 24-30). Як саме дисертантка формулювала гіпотезу (гіпотези), на що саме спрямовувався дослідницький пошук: на встановлення суперечностей між найменш розробленими питаннями проблеми чи на упередметнене розуміння явища, чи на аналіз взаємозв'язку елементів тощо?

2. У темі дисертації, об'єкті, предметі, меті дослідження (с. 25) присутня важлива психологічна категорія «розвиток». Як саме дисертантка розглядає «розвиток» у дослідженні: Як динамічний процес із врахуванням його процесуальних властивостей? Як змістові онтогенетичні або онтологічні характеристики, що описують джерела і вияв «розвитку»? На чому саме побудована дослідницька концепція пошуку психологічних особливостей розвитку?

3. Відомо, що поштовх-рух свідомості суб'єкта є процесуальнодинамічним явищем, яке охоплює як план породження образу світу і образу «Я», що зумовлено попереднім досвідом (мікрогенеза), так і план становлення самоорганізації особистості (макрогенеза). Як саме і за рахунок яких планів здійснюється корекційний ефект засобами «Сендплей»? У який спосіб і за рахунок чого здійснюється зв'язок свідомого і несвідомого?

Врахування чого призводить до відносно швидкого (упродовж 10 годин) досягнення мети психопрактики пісочної терапії?

4. У дисертації не упереджено стратегії формування вибірки. Чи враховувала дисертантка додаткову змінну, що стосується різного рівня усвідомленості образу «Я» у школярів, які не займаються саморозвитком і у учасників груп особистісного розвитку? Як саме була нівельована ця змінна? З яких саме досліджуваних склалися експериментальна та контрольна підгрупи вибірки?

Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей

Однак попри висловлені зауваження та побажання, підводячи підсумки проведеного Зінченко Надією Вікторівною вивчення сутності та специфіки становлення образу «Я» підлітків у кризових умовах (військові дії в країні), емпіричному вивченні особливостей його розвитку та розробці й впровадженні психотехнологій засобами «Сендплей», слід підкреслити відповідність проведеного емпіричного дослідження проблемам загальної психології, психології особистості, вікової та педагогічної, соціальної, практичної, що дає можливість інтерпретувати його як обґрунтоване. Вважаємо, що результати дисертації Зінченко Надії Вікторівни свідчать про високий рівень теоретичних знань, умінь, навичок та компетентностей, що забезпечили реалізацію завдань складного феномену становлення образу «Я» у підлітковому віці у повному обсязі і надання авторкою вагомих висновків.

Здобувачка здатна самостійно проводити дослідження, аналізувати, опрацьовувати велику кількість даних, формулювати узагальнення.

Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам

Дисертація на тему «Психологічні особливості розвитку образу «Я» підлітків засобами «Сендплей» є завершеним, самостійним, загалом, кваліфікованим науковим дослідженням, яке характеризується науковою і прикладною актуальністю, доповнює теоретичний та практичний аспекти психологічного дослідження специфіки становлення образу «Я» у структурі самосвідомості підлітків, динаміки образу «Я» та корекції у підлітків уявлень себе, містить оригінальні ідеї та обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання.

Дисертаційна робота відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12 січня 2017 року (заресстрованого в Міністерстві юстиції України 3 лютого 2017 р. за №155/30023), пп. 9 – 18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 6 березня 2019 р. №167) та «Порядку присудження наукового ступеня доктора філософії», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її авторка Зінченко Надія Вікторівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

ОПОНЕНТ:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології особистості
та соціальних практик

Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Світлана КАЛІЩУК